

marksizam i metafizika

aleksandar m. petrović

Nikoli Miloševiću, Vuku Draškoviću,
Vladimiru Staniću i Siniši Nikoliću

Obično se smatra da je razvijanjem »naučnog pogleda na svet«, marksizam raskrstio sa svakom metafizikom i čoveka učinio »samostalnim subjektom«, »slobodnim, društvenim bićem«, »radnikom-stvaraocem«. Na stranu to što svaka iz osnovnih metafizičkih pretpostavki izvedena antropologija, na ravni svojstvenoj čovekovom bitisanju, dolazi do istih određenja; prirodu ovakvog »raskrštavanja« sigurno treba pažljivije preispitati. Ovo je potrebno, tim pre, što je iza ovakvih deklaratativnih izjava stala čitava jedna epoha koja je u prirodi metafizičkih (i religijskih) stavova prepoznavala najlučeg neprijatelja ljudskoj slobodi, pravima i dostojanstvu. Kod svog rodonačelnika Karla Marks-a (K. Marks), marksizam je svojim istorijskim materijalizmom kao samosvešću neusavršene tehnike istakao u prvi plan tzv. »ekonomsko čovečanstvo« i interes diktatorske klase proletarijata, dok je kod najvećeg svog pobornika – Fridriha Engelsa (Friedrich Engels) već zasnovao ideologiju dijalektičkog materijalizma ili oruda »drvenog železa« (s metafizikom protiv svake metafizike), stupajući u rat sa »najvećim klasnim neprijateljima«, mentalno i fizički, sa filosofima koji tupe oštice »klasne borbe«. Tako je strela odapeta od Marks-a u pravcu filosofskih glava, koje su: »... svet do sada samo tumaćile, a radi se o tome da se on izmeni«, bila pretvorena u pravi leteći balvan, koji udara na sve što misli van horizonta čulno-opipljive predmetnosti obradene u radionici dijalektičkog materijalizma i njegove dijamatovske hipostaze – marksističkog pogleda na svet.

Metafizičko stanovište karakteristično je za filosofstvovanje koje se vezuje uz ime Aristotela, a paradigmatična ličnost na koju se Marks i marksisti okomljavaju, jer zastupa metafizičko stanovište jeste Hegel. Svoje metafizičko stanovište u filosofiji politike, Aristotel je smestio u područje etike i istakao pojam »prakse«, kao neraskidivo od mišljenja. Likovi delanja poimani su shodno vrlini i dianoetičkom ustrojstvu. Ispravnost dianoetičkog ustrojstva vrlini, kao središnje tačke, odakle se račvaju očitovanja zamisli: ustrojstva političke vladavine s jedne, te metafizičkog stanovišta s druge strane, ostvaruju se oblikovanjem tzv. »praktičkog silogizma«, ili figure mišljenja; koja razmatranjem tipologije delatnosti donosi proračune uslova njenog važenja, a kojima u osnovu ili razložnosti stoji pretpostavljen smisao »zajedničkog osećaja« za uvaženost i cjenjenje delatnosti uopšte¹.

Ovakvu figuru mišljenja istakli smo, da bi novovekovni odnos metafizike i politike bio osvetljen paradiगmatično, kao široka veza delanja (tipologija rada), ocenjivanje značaja i uloge njegovog pojma, te ravni posmatranja »prve filosofije«, prvočitnih uvida koji time bivaju omogućeni. S time se istovremeno dobija i čvrsta veza mišljenja i delanja, jer ne zastaje kod fenomena koji određuju pojavnio, i sužavaju stanovište u gotovo nepreglednim aspektiranjima onog, što se spolja događa, te neisterano kroz misli ispoljava i iskustveno potvrđuje zapažanja; koje u krajnjoj liniji izoluje naš predmet. Uopštenije rečeno, naš predmet je – novovekovno shvaćen problem ljudskog mišljenja i rada, u sklopu povesnih poimanja i društvene vrednosti kroz opšti pojam, u obeležjima koja ih sačinjavaju.

Stavljujući ovaj pojam u središte svojih razmatranja, Karl Marks se nije priklonio stanovištima, koja ga određuju strukturalno-empirijski kroz zatećene okolnosti; ili statistički, kroz ogoljeno isticanje vladajućih primera neuslovljivenih vremenom; duduše, isto tako ni u političkoj pragmatici, već u optici »istorijskog materijalizma«, u funkciji »društvenog konstituisanja predstave«, ili običajnog poimanja kroz »sektore interesa« tzv. »objektivnog duha«. Metod objektivnog posmatranja i metodiku poimanja stvari, on i sam neskriveno ističe da preuzima od Hegela (predgovor prvoj vesci **Kapitala**, kao i uvod u **Osnovne crte političke ekonomije**), sa svojim »kritičkim stavom«, koji osnovne pojmove rada, otudenja, svesti itd., kao metafizički konstitutivne, preformuliše na svoj način. Marks smatra da se njihova osnovna određenja nalaze u »nauci o iskustvu svesti«, i Hegelov spis **Fenomenologija duha**, imenuje kao »rođno mesto Hegelove filosofije«. Iskustovanje svesti kod Hegela u **Fenomenologiji duha**, biva zadobijano kroz postupak razlaganja postojanja osnovnih pojava duha, i njihovo sjedinjavanje kroz umom posredovanom slobodu dolaska do sebe samih, kao sabiranje izniklih celina u lik apsolutne naučnosti ili »istinstvujuće znanje«. Mišljenje tu pokazuje svoju nadmoć pred stanovištima koja ga ne dokučuju, određujući pojam otudenja kroz samootudjenje čistine duha – u idejnou smislu u prirodu, a shodno tome i sam rad koji duhovno biće izvodi, usled tog prvočitnog određenja. Rad time stoji na pozadini (kao skrivenom tlu) vodećeg smisla umnosti, koji ga oprravdava i omogućava antropološki horizont razumevajućeg samo-otvaranja čoveka, ili shvatanja istine kao jedinstva subjekta i supstancije. Kroz sve što rad radi, obavlja, sprovodeći

izvršava, proizvodi; značajna su ona deljenja, koja privode do vršenjima i krajnjim svrhama, a to znači objektivacije iznutra zasnovanih opredeljenja uvidanja istine, kao izvođenje na viđelo njenog smisla. Rad je u celini, kao jedan od osnovnih fenomena ljudskog postojanja time dobio metafizičke izglede, ali ne u krutom smislu »praktičnog silogizma«, već kao izboravanje osnova koji ga omogućuju i čoveku daju dostojanstvo u obuhvatnom smislu, logosom prevazilazećih ograničenih stanovišta, koja sprečavaju razotudjenje i pomirenje, u kretanju do jedinstva svih suprotnosti. Svet u svom pojavnom obliku kod Hegela, jednak je kao i priroda u čulno-zapažljivom stanju *otuden* ili *izokrenut* naopake; te njegovo zdvorazumski zasebno užimanje, dospeva; u njegovoj teorijskoj obradi, samo do krajnje uslovjenih i vazda nedovoljno celovitih određenja. Kao bitan momenat koji u otudenosti i izokrenutosti stvari može da unese red, rad je, kao odnos »vladavine i služenja«; uveden sa idejom spasa od nevolja koje fenomenološki zadešavaju čovekove psihofizičke mogućnosti opstanka. Kao tegoba, svakodnevni kuluk i pretrpljena muka, rad je kao »prokletstvo« istovremeno i blagodat, sreća postignutog koje je daleko prevazišla gole potrebe borbe za opstanak i osvedočila oslobođivost bića – »spas u izmeni radnika, kao suštastvenom samozamevanju čoveka. Pojam rada time je shvaćen s obzirom na čoveka kao »osovinski«, i na ravni opštosti porinut u vreme, životna dogadanja istorije i tipologiju koja mu neposredno menja sredine života, prirodu, i na kraju samo ljudstvo. To Hegel imenuje pojmovima dvostrukog kretanja samosvesti kao gospodarenja i služinstvo, što se pokazuje kao »igla sile u svesti«, sa pravilima koji se sastoje od ekstrema: »Sredinu sačinjava samosvest koja se razlaže u ekstreme i svaki ekstrem predstavlja tu razmazu svoje određenosti i **apsolutni prelaz** u suprotni ekstrem. »G. V. F. Hegel: **Fenomenologija duha**, (prev. Bgd. 1979. str. 113). Ova izlaženja van sebe, koje se zadržava u nekom daljem opstvu, upostavlja produbljeno jedinstvo kroz napor uzajamnog odavanja priznanja: »Svaka je svest za drugu sredina, pomoću koje se svaka sa samom sobom povezuje i ujedinjuje, i svaka jeste za sebe i za drugu neposredna suština koja postoji za sebe, i koja ujedno postoji za sebe samo blagodareći tome posredovanju. One se priznaju kao svesti koje se uzajamno priznaju.« (tamo, str. 113)

Samosvest kao svojevrsno monadičko jedinstvo, kroz kojeg je apsolutni predmet utrojen sam u život (tipologiju objektivacije), i predstavljanje stvari kao rad, delanje i borba, jeste način kojim se osvedočavaju sebe same i jedna drugu. Time se ovaj **sukob** događa kao **polje slobode**, koje se zadobija oslobadanjem što stoji nasuprot »utonućima u rasprostiranju života« (tamo, str. 115), ili poništavanju drugosuštastvenosti postojanja ili privida stvarnosti, kao neki opstanak van sebe i kao posebno čisto biće ili »apsolutna negacija« (t.j. nepriskosveno hipostazisanje iskustovanja svesti kao čulno-predmetnih identifikacija sadržine »jastva«).

Ontološki posmatrano, Hegel krči put razumevanju uporednog sadežstva subjektivnosti subjekta i objektivnosti, objekta, kroz objektivacije ili sisteme predstavljanja smisla subjektiteta i smisao objektiteta samosvesti, koja nije čvrsto – neizmenljiva datost. Život kao prirodna pozicija svesti, smrt kao prirodna negacija života, otvara polje rada **apstraktnih negacija** totaliteta posredovanja i razmema, a kojem odgovara »objektivan odnos« gospodarenja i služinstva, potčinjenosti i nezavisnosti. Drugim rečima, Hegel raspravlja o problemu vlasti i upravljanja sobom i drugima, iz perspektive konačnosti života i moći svesti koje očituju smisao predmetnosti predmeta uopšte, ili smisao »objektivnog duha« u vidokrugu krajnjih mogućnosti slobode za apsolutni duh: »kao što je gospodarenje (u objektivnom duhu P. A.) polazalo da njegova suština predstavlja suprotnost onoga što ono želi da je, tako će se i robovanje (**Knechtschaft**, služinstvo) u svome dovršenju (Volldbringung) pretvoriti u suprotnosti onoga što neposredno jeslene; robovanje će ući u sebe kao u sebe potisnuta svest (**zurückgedrangtes Bewusstsein**) i preobrnute se u **pravu nezavisnost**.« (tamo, str. 117)

Ova moć, koja se u pozadini objektivnog duha, kao moć transformacije običajnosti (Cittlichkeit), koja je zacrtala status gospodstva i služinstva **sub speciae aeterni** recimo u srednjovekovnom plemstvu rođoslovija, a ne duha (kao kod Platona), kroz neposrednu primenu »praktičkog silogizma, (2) hegelovim ustavom posredovanja, izručena je samom istorijsko-predmetnom horizontu objektivnog duha kao hrabrost ili odvažnost na krajnja saznanja (stara platonička **megalopsyhia** velikoduševnost). Ta moć jeste **voljni smisleni rad** kao obuzdanje požude, kao prevazilaženje onog poništavanja objektiteta u nepomućenom samoosećanju, koje nije u stanju da stras-tima zaustavi iščeščavanje dinamičnosti predmetnosti predmeta (kategorijalnosti kategorija). Rad je time moć prevazilaženja – moć obrazovanja, koja dovodi do opažanja samostalnosti bića kao takvog, ili potvrdenog samorazumevanja: »... u obrazovanju stvari vlastiti negativitet svesti, njen biće za sebe, po-

1) Ovakav lik metafizike, koji je svojstven Aristotelu, spominjeno pre sveg zbog njegove raširenosti i jedno lajkoc pretdmetnog izlaganja. Postoјi čitav niz zamerki koji bi mogao da mu se uputi sa stanovišta Platonove metafizike, za koju bi mogli da ostavimo naziv hilpermetafizika. To se pre svega odnosi na kvalifikativne ravnopostavljene kompetencije tzv. »imanencije ideja«, kao svodenja suštine na ispoljavanja u »prirodnim potencijama umu«, kao i nužan biologizam kroz raspolaže njegova tipologija metafizičkog motrenja stvari, a time i osamostaljivanje nauke od vrline i pravil uvidova u energetskog nosioca istinštovanja – za nas.

2) »Praktički silogizam«, ili zaključak iz delanja, je jedan od najvažnijih termina **technicus-a**

staje za nju predmetom samo time što ona ukida suprotnu formu koja pojedinačno postoji. Ali to predmetno negativno jeste upravo ono tude suštavstvo pred kojim je ona drhtala. Sada pak ona razorava to tude negativno, postavlja sebe kao takvo jedno negativno u elemenat trajanja (ostajanja) i time postaje sama za se nešto što bivstvuje za sebe... Time, dakle, pojmovnim nalaženjem sebe, ona samom sobom postaje *vlastiti smisao*, upravo u radu (eigner Sinn gerade in der Arbeit) u kojem je izgledalo da predstavlja *tudi smisao* (fremder Sinn). — Za tu refleksiju potrebna su oba momenta: momenat straha i službe uopšte, kao i momenat obrazovanja, i ujedno oba momenta na jedan opšti način (allgemeine Weise/obuhvatni ili svezajenički način). »(tamo, str. 119).

Iz razlaganja odlučnog mesta Hegelovog razumevanja značaja pojma rada, videli smo da je ovo proširenje njegove vrlinske konstrukcije „praktičnog silogizma“ aristotelovske metafizike; sa dvoslošku ostavljanja zatećenih predmetnih oblika običajnosti; kod Hegelovog hipermetafizičkog načina razmatranja, neravnodrušno prema istorijski formiranim sistemima vrednosti i položaju ljudskih bića. Svesnot svog položaja u društvu, zasniva se na proradivanju mnogostrukosti veza koje ga uslovjavaju, i daju smer — smerno naprezanje, muku, napor-kojim se susprežu strasti, i do-poštaju izbjeganja progledavajućih snaga uma, kao i skustvo umovanja posredstvom sebe samog. Tako se kroz rad kao obuzdavanje strasti, iščišćava i utvrđuje umnost pretpostavki, kojima se raspolaže prilikom zatrvanja podelje rada, i obrazuje *rečit uvid* o smislu svega što biva i postoji. Hipostaza svega što postoji kao odlučujući osnov ispravnosti prosudivanja ontologije drušvenog bića, ulazi na one kolose koji odvajaju čuveni *questio iuris* koji supstantifikuje svoju stvar prožimanjem i pomirenjem na apsolutnoj ravni s jedne, i ravni uokvirene objektivitetom, kao svedenog obima prosudivanja suštastva ili spretnosti vladanja nekim od područja bivstvovanja, koja ostaju u granicama služinstva, samovolju, (questio facti) s druge strane.

Hegelova metafizika drušvenog bivstvovanja, kao svojevrsan hipermetafizički obim slobode ispoljavanja fenomena, kroz koje progovara duh u samoosveštavanju čoveka kao *dzōon lógon échon*, povezuje pojedinca, svemir (celini prirode) i društvo, pod vidom apsolutnih izgleda (*idéai*); bivstvovanja kao prvobitnu logosnost ili njen obuhvatni zakon i smisao. Stoga svi oblici samosvesti podležu jedinstvu spekulativnih zakonitosti, a oblici izgradnje drušvenog bića — protofilosofoj ili teološkoj trijadi, koja dovršava ili privodi krajnjem smislu, ostvaruje moći (mogućnosti) osnovnih fenomena duha ljudskog postojanja, kao obrazovana i voljnim uvidima (umnim radom) prosvetljena teokratija.

Nakon ovako ocrtanog polja kretanja Hegelovih misli, sleduje da se pitamo šta, i na koji način, Marks koristi ovakvo mišljenje. Odmah upada u oči, da on dragocenom smatra samu metodu, ili put razvijanja pretpostavki, bez obzira na same pretpostavke; a to će reći refleksivnu upotrebu osnovnih pojmoveva s obzirom na pojavu u vremenu, ili fakticitet istorijskog dogadjanja. Umesto spekulativne merodavnosti, kao idejnih evidencija, Marks pušta na volju proširenje svojstava tipologije svesti, koju sada oblikuju primenjivanja istraživanja na polju pozitivističkih nauka, što po njemu ljujaju i obaraju osnovne spekulativne stavove. To se zbiva sa značajnim otkrićima u geodeziji, genetici, astronomiji, kao i pozitivizmom pospešenog preprenapravljavanja razvoja tehnologije i moderne industrije. Drugim rečima, ne nalazeći se više u neposrednom nadzoru i nadležnosti obrazovanja nepristrasnosti samosvesti, rad se sam razneo u raznolike pravce ispitivanja svojih moći, kao gotovo neograničene samo-volje, i ukazao na svoje tiranske crte novovekovnog razborevanja u osvajanju i porobljavanju svih osnovnih fenomena života. I Marks vidi ovo udruženo preoblikovanje životnih snaga ljudi; tzv. »*proizvodne snage*«, kao onu podlogu promenama, koje menjaju likove ustaljenih društvenih formacija i ostvaruju uslove svog sopstvenog razvoja i vladavine. Stvar više nije u Hegelovim *voljnim uvidima*, kao još neosveštenim pokretilima u samom umu ili mišljenja na delu,⁽³⁾ već u tipološki orijentisanoj volji na sebi samoj, koja se doživljjava kao oslobođenje i osnov za kritiku spekulativnog videourugra stvari kao porobljavajućeg. Čulna čovekova priroda, kako je ispostavlja Marks volontarizovani objektivitet, jeste ujedno i ona prava; a to je razlog da se apsolutni zahtevi vide kao »popovanja intelektualnog otudenja«, jer je u volji došlo vreme proizvoljne egofanije, ili apsolutnog istupanja vladavine *samog rada kao moći*, koja udešava lik totaliteta postojanja. Rad kao moć time treba da nade svog punovužećeg za-stupnika u empirijskoj formi, te na osnovu istorijsko-tipoloških nagadanja, Marks dolazi do zaključka da tu formu zadovoljava »kompletno osiromašenje radničke klase«.

Potpuna osuđenost tog »izrabljivanog sloja društva«, sa nastupajućim rastom industrije i tehnike, postaje »najdublja beda tog društva«, i time što nema (u smislu drušvenog položaja i priznatosti) šta da izgubi, udovoljava uslovima da primi onu silu negativiteta, koja će samo to društvo u sebi da razori (revolucija, razorni masovni preokret vrednosti). Na tom putu izvedenja preokreta, preobražava se status te »najdublje bede čovečanstva«, proletarijata; i istovremeno likovi društvenosti, koji su njega kao pojavu usvojili. Izvorno filosofsko pitanje otudenosti i smisla rada time je prebačeno u istorijsko-materijalističko područje totalitarne markacije tipologija društvenih formacija, u kojima se neposredno ostvaruje status i polo-

žaj bića,⁽⁴⁾ kao i standard njihovog života, s obzirom na društvenu podelu rada i podelu plodova tog rada. Marksovo zastupanje mišljenja o nepravednosti te podele ide dotele, da on gotovo glavnog krivca nalazi u idealističkoj filosofiji, koja sužava dejstvo negativiteta rada, i uklapa ga u postojeći poredek vrednosti.

Karl Marks posedovao je retku odvratnost prema svemu što dolazi od tzv. »buržuja« (gradaštva, gradana) i ističe canjem »proleterijata« smatrao je da je pronašao formulu apsolutnog negativiteta koja će primoranošću uslova socijalne nepravde da zbrisne »buržoaski (gradanski) poredak« i zagospodari u novom društvenom sistemu — socijalizmu. U kritici *Gotskog programa*, taj poduhvat on naziva revolucionjom, a oblik vlasti koji se njime zadobija — »diktaturom proleterijata«. Budući da je oblik državne represije koju sprovodi proleterijat kada se dočepa vlasti neograničen bilo kakvim pravnim normativima — jer sve je to zaostalo i buržoasko — to ujedno može da se nazove neograničenom uzurpacijom vlasti ili tiranijom. Budući da su filosofi uvek poštivali odredene pravne normative koje je neka država donosila u cilju svog uredjenja, Marks i njima izriče svoju presudu kao i religiji. Filosofija je opijum za intelektualce, jednako kao što je religija »opijum za narod«. U najsažetijem ideološkom uputstvu za ideološko delovanje, u »Tezama o Fojerbahovu«, Marks za filosofski soj kaže: »Filosofi su svet samo različito interpretirali, radi se o tome da se on izmeni.« Poželjne izmene tog sveta u Marksovom zamišljanju, kao takve, sa filosofima nemaju nikakve veze, i tu je on beskonačno u pravu. Nijedan etički osvešten misilac ne bi mogao da dopusti oblike državnog terora koje je Marks zdušno zagovarao, niti da smatra da neki društveni oblik može da bude sam po sebi toliko zao da vasceli bude »bačen u vazduhu sa celom nadgradnjom slojeva koji sačinjavaju zvanično društvo« (Manifest KP), ili kao u 24. poglavljiju *Kapitala* u kom on tu mači kapitalistički društveni sistem kao onaj koji proizvodi »materialna sredstva za svoje sopstveno uništenje...« Od toga časa, pokreće se u krilu društva snaga i strasti koje se u njemu osećaju sputane. On mora biti uništen i biva uništen. (K. Marks, *Kapital*). Budući da se sam pojam rada tempirano oteo misaonom posredovanju, te umesto da suzbija obest na širokom polju svoje kolektivno-industrijske masovne forme postao bezlična razorna sila koja sledi nagon svojih razaračkih strasti u pohodu na osvajanje vlasti ili podjarmljivanje i rasturanje svega što se ispostavi kao prepreka, zaista je postao neki tiranski lik samovoljnog kumira, idola zlodela. Marks je, sva-kako, znao da gola sila sama po sebi može jedino da se raspe u haotičnu masu niskih sitnih protheva žudnje za uzurpacijom života, pa je nastojao na njenoj koncentraciji u internacionali, organizujući je na principima homogenizacije u ideologiji, kao »najubojitijem sredstvu«, kao »samosvesti radničke klase« koja će svojim pohodom da izmeni lice zemlje.

Da bi tu ideologiju izgradio, morao je da se okomi na onu mudrost koja je stajala iza ustrojstva države koja počiva na načelima razradenih oblika državnog prava, kao i da se obraća sa samim tim načelima. Kompleks Hegelove misaone snage, za Marks-a je uvek bio žarišni kompleks njegovog psihološkog ustrojstva, koji ga je terao na nakazne kritike i sumorne interpretacije koje su sa samim Hegelovim mislima retko kada, uopšte imale veze.

Tako u sumornom spisu »Kritika Hegelove filosofije državnog prava« Marks neprekidno imputira tzv. loše stanje u nemačkim zemljama i kudi Hegeli da nije davao neke empirijske deskripcije socijalnih slučajeva i t. sl., smatrajući da ono od čega Hegel polazi, a to je čovek u liku duhovnog bića koje stupa u tzv. »društvene odnose«, nema nikakvu težinu po njegove sociometrijske »revolucionarne« namere (što je u krajnjim linijama sasvim tačno), spotičući se jedino kog Heglevog uvažavanja važnosti Francuske buržoaske revolucije. Cela se ta kritika svodi na to da Hegel navodno nije uočio oštricu značaja te i takve revolucije, dok stvar stoji obrnuto — Hegel je to dogadnje prozreo, kao ono koje postavlja stvari s nogu na glavu.

Budući da baš i nije bio ubeden kako mu ideologija funkcioniše, Marks se (naročito onaj tzv. »mladi« iz 1844.) poziva na Fojerbahove antropološke teze, *Anecdota*, »Filosofiju budućnosti«, jer je on, navodno, »oborio u zametku staru dijalektiku i filozofiju« (Rani radovi, Zgb., 1976., str. 315) »... (za stvar) koja se osniva na samom sebi i koje je pozitivno osnovano na samom sebi.« (tamo, str. 315) Sa Fojerbahom se Marks slaže, jer smatra da je suštinsko pitanje Hegelove filosofije (qua logicae), negacija negacije, rešeno samo apstraktno kao spekulativno-logički izraz za kretanje istorije, bez stvarnog nastajanja čoveka kao prepostavljenog čoveka. Ako Hegel zasniva određenu radnu pretpostavku predstave čoveka na starozavetnom predanju, a to za Marks-a označava nešto nestvorno; na čemu je onda zasniva sam Marks? Navešćemo povodom ovog *questio generis* Marksovo izvedenje povoljnih uslova za upoznavanje pretpostavki fisičko-antropološkog horizonta. »Jedno biće je za sebe samostalno tek onda kada stoji na vlastitim nogama, a na vlastitim nogama stoji tek onda, kad svoje postojanje zahvaljuje *samom sebi*. Čovek koji živi od milosti drugog smatra se zavisnim bićem. A ja potpuno živim od milosti drugog goga ako sam mu obavezan ne samo za izdržavanje svog života, nego ako je on još osim toga stvorio moj život, ako je on izvor mog života, a moj život nužno ima takvu osnovu izvan sebe, **ako nije moje vlastito djelo**. Stoga je stvaranje predstava koju je vrlo teško potisnuti iz narodne svijesti.

(nastaviće se)

Aristotelove praktičke filosofije. On kao da u sebi sažima sav spor koji je uslovio poprilične neopravданo osamostilaženje ideja u čoveku, učinivši ga na neki način »subjektom istine«. I kao što na planu prve filosofije on svodi probleme filosofije na one dostupne ljudskom umu, a kroz ovo lako prihvaja pretnje predmetne mišljenja, prisvajanjem u mišljenje kroz sintagmu »mišljenja mišljenja«, isto tako proracun delovanja iz empirijskih podataka koji se reflektuju, otvara nepomirivu području etičkih i dijaneoetičkih vrlina. Kao što je shematička dijaneoetička područja krušne i ne podrazumeva delovnosti, uvidne koje bi je nosile, tako je i područje etičnosti oslonjeno na izbor običajnosti da ljudi dopadaju ili odbojnosti, te takođe proizvoljna. Unutrašnje delanje samog umu u duši kao »učestvovanje i delo-istovjeđenje«, potpuno je izostavljeno.

3) Voljnost uvida Hegel formuliše već na početku uvede u Fenomenologiju duha: »Na onome u čemu je duh zadovoljan može se odmeriti veličina njegovog gubitka« (prim. prev., str. 5), te: »um predstavlja celisložno delanje«. »Cilj je uvid duha u ono što znanje jeste. Nestvrđenje zahteva ono što je nemoguće, nalmene postizanje cilja bez sredstava. S jedne strane, dužina toga puta mora da se podnosi, jer je svaki momenat nužan; — s druge strane, kod svakog se momenta moramo zadržavati, jer svaki momenat predstavlja jedan individualni cilj i posmatra se apsolutno samoukoliko se njegovu određenosnost posmatra kao celina ili ono što je konkretno, ili ukoliko se celina posmatra u osobinosti te odredbe.« (tamo, str. 16) Ova obuhvatnost Hegelove dijalektičke metode pretpostavlja gnoseološke pretpostavke, koje Marks očigledno, ne drži samo iluzorim, nego i opasnim!!!

4) Za Hegela volja nije nekoli poznat voljni ljudski posed i proizvoljno raspolažanje stvarima, nego pogonska snaga ispoljavanja umnosti. Utoliko što nije samovolja, egopatska protivrednost samoj sebi, volja izvire iz celine ljudskog bića i utoliko je stvar samobil — suštavnenolika. Čak i tama volja doprinosi osvježavanju jer je nedjeljivo i sama svetlost shodna, dok njeni stepeni potisnjem svega onog što su preporuke pred ciljem, ne znajući ni cilj, a kamo tзв. »prepreke«. Slepca, mračna volja, svesno samu sebe krši u projekcijama na drugo i drugačije, pretvaraajući sve u avetinski svet zastala nestvarnog i prividnog. Sam uzrok je ipak neusumnjiv.